Давно колись, дуже давно, на кримській високій горі стояли царські палати, зелені сади кучеряві збігали з червоної кручі над річку, що в диких крутих берегах вилася і билась, неначе роздрочений змій. В степу коливалась пшениця, по лугах паслись незчисленні отари, веселий народ населяв не німі кладовиська, а села веселі. А буйнеє море вітало той берег щасливий зеленими хвилями, – сонце всміхалось привітно веселому краю. І всім їм: і горам, і степові, й людям – була господинею кримська цариця. Краса несказанна була та цариця: стрункa та висока, як той кипарис, як ранок рожевий, хороша, а очі, ті чорні очі – як блискавка грізна з-під чорної хмари, блищали з-під брів оксамитних. Хороша й багата, і грізна була та цариця, та тільки не царством своїм, не красою пишає цариця – пишає, втішається мати синами, що кинув на втіху вдові молодій цар – їхній батько. Забула вдова своє горе, як глянула в вічі коханих малят, під щебет веселий на серці надія проснулась: чекає цариця, що зіронька щастя і слави знов засіяє над нею.

Раз колись ранком погожим вийшла цариця з синками в сад погуляти. Сонечко сипало золотом щиро, пахучі квітки головками кивали привітно, птаство в гіллі щебетало з усіх своїх сил; в холодках водомети перлистую пісню свою буркотали. Та щось не втішає ні сонце, ні квіти царициних любих хлоп'ят: поблідли їх ніжнії личка, померкли блискучії очі.

– Сини ж мої, рідніі діти мої! Чим ще веселить вас – кажіте? Чи вам привести жеребців дорогих! Чи пишную зброю подати? Чи хлопців, однолітків ваших, зібрати, щоб грались та вас розважали?

– Мамо-царице! Не треба нам коней – вони нам набридли! Не хочемо зброї – очам докучило розкіш блискучу її оглядати! Не треба скликати однолітків хлопців – вони потомились.

– Що? Потомились? Хіба вони сміють?! – скрикнула грізна цариця. – Ну, добре: я цих повелю перевішать, а других, ще кращих, набрать.

– Ні, матінко, ні дорогая, не треба і сього робити, не можна цим нас звеселити. Звели краще, мамо, зробить нам човна: поїдем гуляти-купатись у синєє море.

Звеліла цариця построїть галеру,– убрали її оксамитом, усю килимами заслали, парус шовковий на щоглиці має, і щогла, і прова (ніс), і корма – все золотом сяє.

Сунеться тихо галера по річці, не вітер жене її: слуги в пишному вбранню ведуть за червоні кодоли на тяглі галеру. Не вітер, не буйний на полі схиляє важкі колоски, – то погляд цариці, блискучий і грізний, схиляє підданих перед нею. Довго здивовані гори лунали піснями; рябіли убранням круті береги, поки галера до моря дійшла. А на морі стояв вже червоний намет, щоб пекучеє кримськеє сонце тіла царят не спалило, щоб вітер морський не куйовдив царського волосся, щоб глянуть ніхто із підданих не смів на красу несказанну.

Царевичі-хлопці на морі: вже горне зелено-криштальная хвиля гнучкий і тоненький їх стан, полоще шовкове волосся, і краплі збігають, як перли, по ніжному тілу. А все не ясніють їх очі. Цариця задумана мовчки сидить: вигадує, чим би то ще звеселить своїх любих. Ось повела вона оком, і зараз музики заграли і хвилю морську заглушили, – не слухають діти музики. Ось глянула вдруге цариця, і браві дівчата пішли танцювать; ще нижче спустились головки царят.

По слову цариці замовкли музики, співці невидимі співають: прегарная пісня по хвилі пливе, колихається з нею укупі; та дурно лунає та пісня, вуха хлоп'ячі минає. Аж ось стрепенулись царята: по морю білів-манячив парусок, бистро до них наближався човник убогий, а в човні стояла і дзвінко співала дівчина; голос чудовий лунав-розлягавсь по воді, весела усмішка тремтіла на повних рожених пустах, а очі

блищали і сипали іскри. Дірявий убогий був човник, а їй і байдуже: співає, весела, а іноді кине слівце або ласку слугам своїм; слуги ж ті – риби і птиці морськії, риби пливли чередою, зграями птахи летіли слідком, трави морськії звивались вінками круг човна, а човен був повен звіряток. Ніхто тії дівчини досі не бачив, ніхто зрозуміти не міг її пісні – усі дивувалися мовчки, вона ж не вважала, не кланялась гордій цариці, а сміливо просто пливла. "Хто се? Хто се?" – усі запитали пошепки поміж собою. Ніхто не промовив, ніхто не спинив. Дівчина когось до себе пальцем манить почала. Ніхто не вгавав,– тільки бідний невільник, що слухав давно, тремтючи, той голос чудовий, забув, що і руки, і ноги заковані в пута важкі, що дозорщик стоїть за плечима з бичем.

– То воля, то доля! – нестямно він скрикнув і кинувсь у море. Невільницькі пута хотіли і тут його вдержать, на дно заховати; дівчина ж тільки махнула рукою – і весь її поїзд веселий кинувсь за втопником. Риби і птиці пірнули і винесли хлопця, взяла його дівчина в човен, взяла, пригорнула, на мертвих устах поцілунок поклала, і зараз ожив він, і пута розпалися самі собою. Махнув білий парус, і зникли вони на блакитнім просторі.

Зникла чудова мрія, а люди стояли, мовчали, очі царят загорілись питанням новим.

– Хто се, хто се чудова? – питали.

– Хто се неввічлива? Хто непокірна? – грізно спитала цариця. Мовчали усі і не знали.

І знов повернула галера по ріці угору: везла вона гнівну царицю й збентежених дивом царят. Минулися дні і тижні, спливали роки, – виростають царята, – вже їх не вдержить в палатах і мати: як вітер степовий, літають на конях по цілому царству та волі якоїсь шукають, та долі якоїсь питають: з'їздили Крим вони весь, всі сади, всі мечеті, всі гори, долини сходили, питали у бідних. "Нема, – кажуть, – волі"; питали

в багатих. "Нема, – кажуть, – долі". Зажурились царята і все поглядають на море, а мати помітила – зараз звеліла спалити всі човни і галери, усіх рибалок залякать, щоб не сміли пускатись на море, щоб слуху і вісті ніде не було про заморську дівчину. Раз колись буря прибила до берега човен старий; вбачили його юнацькі орлинії очі з високої башти і ночі тієї ж пропали укупі з човном.

Розлютилась, розгнівалась горда цариця, що гребують діти і нею, і родом значним, і розкішним життям. Вийшла на скелю високу і так закляла їх, що б де б не були, а вернуться знов, чи живі там, чи мертві, не матимуть щастя в чужій стороні. Пливуть часи за часами, як хвилі на морі, запекла цариця не хоче зняти закляття з дітей – жде їх, жде, щоб прийшли покорились або щоб скарати.

– Сонце ти наше, царице! Згляньсь над нами і вухо своє прихили милостиво до голосу вірних рабів...– Блиснули царицині очі. Вістець у порога: каже, що парус якийсь-то на морі: ні він не тікає, ні він не підходе, а все проти берега ходе, неначе дозволу питає пристати. Так що б з ним почати?

– Носилки мені! – І носилки з'явилися: золотом куті, цяцьковані перлами. Шестеро слуг понесло на берег царицю, а ззаду потягся поїзд довженний із слуг та рабів.

Цариця на скелі. Кинула оком ізараз спізнала, чого милий човник блукає. Звеліла йому добрий знак подавати. Як бистрая чайка, до берега лине тоу човник, і вже коло берега – вже в йому бачить цариця дітей, що схилились чолом перед нею.

– А чого то були неслухняні? Якого гостинця з-за моря мені привезли?

– Волю, мамо, волю та силу – відвагу широку на морі знайшли і вільні юнацькії голови наші тобі на поклон принесли!

– Ха-ха-ха"! – злобно зареготалась цариця, – Волю, та дрантя, та голови ще на придачу дурні! Знать, воля царськи і одежа розкішна вам не до мислі! Не варті ви їх! Так гетьте з очей моїх!

– Мамо, о мамо! – благали сини...

– Гетьте з очей! Не з'являйтесь, доки царського гостинця мені не здобудете з моря!

Закипіла висока хвиля під веслами, парус, як птаха, на щоглицю звився, і скоро сиза імла сховала з очей малий човник.

Знов пливуть дні, пливуть ночі – царицин же гнів не спливає за днями, як лист за водою: така ж прехороша, така ж вона грізна сидить на престолі і мовчки чекає свавільних синів.

Два роки минули, і слуги летючую звістку оп'ять принесли, що парус на морі біліє, мов чайка, і держить до берега просто.

Цариця і слуги поїздом пишним прямують на берег. Нап'ято червоні намети, напитки, наїдки, утіхи чекають коханих гостей. На самому розі цариця і бачить вже матернім оком їх прехороші обличчя, їх вуса шовкові і очі блискучі.

– Мамо, мамо! – радісно кличуть вони.

– Діти мої! Які ж ви хороші, які молодії! Та де ж ваші пишнії шати, де ж ваші вірнії слуги? Вдягайтесь, збирайтесь, несіть подарунки заморські матері бідній, що ждала вас ночі і дні. Ідіть, покажіться народу, що жде-дожидає царів молодих. Жде вас і царство, і щастя, і слава.

– Мамо, не треба нам царства: ми і без його багаті, не скрасять нас пишнії шати, бо щастям блискучим, як золотом, вдягнені ми, і другого

щастя ми не шукаєм, яке тепер маєм. Ми просим лиш щиро: прости нам свавольство і матернім серцем ти нас зрозумій, пригорни...

– Та яке ж бо то щастя? – з дивом питає цариця.

– Мамо, те щастя – кохання! Кохання дівчини тієї...

– Згадала, згадала. Так се ж оте щастя – заморськеє диво? Кохання коханки рабів. Так на його змініяли і царство, і матір, і рідну країну, негідні сини? Геть же, прощення не дам вам!

– Мамо! – з сльозами молили.– Прости, зрозумій! – Добре, простю вже,– блиснула очима цариця, – простю! Привезіть лиш мені в подарунок вашу коханку, пройдисвітку ту, що синів одбиває у неньки, нехай подивлюсь я на неї, нехай я помстюся над нею!

Не слухали маму царята: хвилі ярливі далеко їх мчали.

Всміхнулась цариця услід: тепер вже напевно мої – ач, помчали як хутко! Вернулась цариця додому. Чекає-чекає, не год, і не два, і не три, не чотири; пожовкла, померкла, посивіла вся од старості й злості.

Аж ось поспішається-скаче гонець од моря. Цариця на берег, цариця значок викидає, – не ближчає парус порваний; лютує цариця на слугів, що довго готують плота, – уже зготували, гребуться, до човна прямують, і човен до берега тихо ведуть.

Вже пристав – і потомлених двоє пливців кучерявих блідих нерухомо лежать у йому.

Нахилилась цариця.

– Давайте ж мені скоріше, хутчіше ту злодійку люту! О, де ж вона, де?

Мовчать царенята, не рвуться на берег, не просять у матері ласки, лиш жалібно дивляться в грізнії очі цариці.

– О! Де ж вона? Де?

– Немає! – тихо зітхнув старший син. – Кохання, як квітка: сьогодні цвіте, а назавтра зів'яла. Отак же і щастя зів'яло для нас.

– Діти ви бідні, діти мої! Чого ж ви потомлені? Чого блідії? Хто мордував вас – дайте помстюся!..

– Ні, мамо, ніхто тут не винний: втомилися ми, блукаючи в світі по волі без долі, зблідли та схудли, бо їжу і воду усю оддали ми на дорозі стрічним, що їхали так, як і ми, – питатися долі та волі.

– Мабуть, хтось рідний? Та й дуже? Хто то був, дітки?

– Хто був? Гяури, невольники,— мамо; з тяжкої неволі втікали.

– Годі, годі, прокляті! Тричі прокляті! Не діти мої ви, нема в вас ні царської крові, ні честі! Нема ж вам од мене ні ласки, ні слова, нема для вас матері, згиньте, прокляті!

Високо встала цариця, звела, проклинаючи, руки, ще раз прокляла їх за волю, за добреє серце, і тільки сказала – уся скам'яніла, уся обернулася в високую скелю, пишная одіж – в червоную глину, сивії коси – в бур'ян-колючки. Забачили діти, кинулись в ноги з мольбою; хотіли слізьми розтопити запеклеє серце, а скеля сувора сипнула каміння... сини розлилися гіркими сльозами.

Із того часу стоїть собі гордая скеля над морем; дощі її миють, вітер буйний обвіває, зриває рослину з червоного тіла. А коло ніг її синєє море то плеще, то стогне – то діти все матір і досі благають, щоб зняти закляття. Старший почне говорити, – запіниться бурнеє море, бушує, реве, припадає до скелі, хапається – міцно і грізно, вимагає у неї слова прощення; а менший коли заговорить – лащиться море і плеще, блищить, мов шовкове, криштально-блакитне. Та скеля не слуха – суворо мовчить і лиш іноді кида каміння. І чекають обоє: сини, коли матір зм'ягчить своє серце, прихилиться щиро до їх, а мати – коли її діти під ноги їй викинуть утоплену долю та волю.

* * *